PAVERCSIK ILONA

„AZ ILYEN ESZELŐS SPECIÁLIS JÓSLATOKTÓL A LEGNAGYOBB MÉRTÉKBEN IRTÓZOM"
(David Frölich prognosztikonkritikája)

Gúnyvers egy szebeni naptárban

Az 1631. esztendőre Szebenben nyomtatott magyar nyelvű naptárt Dékáni Kálmán 1915-ös közleménye alapján ismerjük: az *Uy és o kalendárium Christus Urunk születése után 1631. esztendöre...* töredékes példánya a marosvásárhelyi Teleki-tékából került elő. A naptárrész az első ív végén, július első felénél megszakadt; a kiadvány második feléből, a *Prognosticon astrologicum azaz az eghi csillagoknak forgásából valo jövendölésből* még négy levél maradt fenn. Sem a naptár, sem a prognosztikon címlapja nem nevezte meg a szerzőt, mindössze annyit olvashatunk a könyvecskéről, hogy „az braszlai kalendáriumból magyarrá fordittatott". A kiadványban két kisméretű fametszet található: a naptár címlapján egy fekvő téglalap alakú illusztráció, a Napot és Holdat felfalni akaró sárkány (vagyis a nap- és holdfogyatkozás ábrázolása), a prognosztikon meglévő utolsó levelén pedig a csillagokon regnáló Úristent bemutató fametszetes illusztráció.[1]

1996 nyarán Borsa Gedeonnak Gernot Nussbächer levéltáros egy tizenhatodrét magyar nyelvű naptárról készült fényképmásolatot adott át, amely az 1631. vagy az 1642. évre kinyomtatott szebeni naptár része. A Szeben és Brassó között fekvő Hetzeldorf (Eczel, Ațel) evangélikus parókiáján volt az eredeti példány. A pontos meghatározásra átvett[2] másolat alapján a töredékről a következőket állapítottam meg: a vasárnapi betű és a változó ünnepek alapján valóban mindkét említett kiadási év lehetséges, a holdfázisok alapján[3] azonban a kalendárium csak az 1631. évre szólhat. A töredék a kiadvány második, B ívét tartalmazza, de a fényképmásolat a kiterített ívnek csak egyik feléről készült. A naptártáblákból július hónap második fele, valamint szeptember és november hónapok maradtak meg, egy David Frölichhel kapcsolatos közlést tartalmazó lap és a *Sokadalmok* című vásárjegyzék kezdete. A hetzeldorfi töredék így kiegészíti az eddig ismert marosvásárhelyi naptártöredéket. Marcus Pistorius Linzből származó szebeni nyomdász 1629–1633 közötti, fennmaradt kiadványait áttekintve azonban ugyanennek az 1631. évi szebeni naptárnak további töredékeire bukkantam. Abban a gyűjteményben rejtőztek – meghatározatlanul –, amelyet még a szebeni városi levéltárban a nagyméretű, bekötött városi számadáskönyvek és egyéb kötetes iratok kötéstábláiból kiáztatott

[1] Erdélyi Múzeum, 1915, 207–208. Vö. RMNy 1488.

[2] Az Országos Széchényi Könyvtárban a Régi Magyarországi Nyomtatványok munkálatainak keretében.

[3] Szentháromság vasárnapja visszaszámolva június 15-én volt. Hold utolsó negyed pl. július 2. felében 21-én volt, 29-én újhold, szeptember 3-án első negyed, 10-én holdtölte stb.

nyomtatványokból képeztek.[4] Az Országos Széchényi Könyvtár számára megküldött mikrofilmen azonban jól látható az *Auserlesene geistliche Lieder* című szebeni énekeskönyv mellett (amelynek unikum példánya szintén kötéstáblából ered) az 1631. évi naptárnak teljes B íve öt példányban.[5]

A szebeni kalendárium számunkra legérdekesebb része a december hónap naptártáblája után, a B6 levél verzóján található, David Frölichre utaló kisméretű (60×62 mm-es) fametszet és az alatta olvasható gúnyvers. A ferdén szedett szöveg árulja el (rossz helyesírással), hogy ki az ábrázolt személy: „David Frölch Astron. Trans.", David Frölich erdélyi asztronómus. Fején nagy turbán, kezében mécsest és optikai csövet tart, lábainál éggömb látható, továbbá két disznó: az egyik a földet túrja, a másik Frölich köntösébe kapaszkodik. Az ábrázolás egy pogány módon az eget vizsgáló, de a földi sárban, gonosz erkölcsökben élő emberre utal. A fametszet felirata: „Talia enim criticis sunt patienda vitia". A metszet alatt pedig a következő gúnyvers olvasható:

Hi semper mores, haec vere immota malorum,
Secta fuit, carpendo alienum, quaerere laudem,
Quam nequit ingenio, quam non licet arte parare.

A vers itt befejeződött, s a következő levélen már a vásárjegyzék szövege kezdődött. Szerzője (vagy esetleg csak megrendelője) maga a nyomdász, Pistorius lehetett. E gúnyvers értelmezésünk szerint nem Frölich*ről* íródott, hanem csak Frölich*nek* szánta a szebeni tipográfus; mégis érdemes ennek a – naptárban igencsak szokatlan – közlésnek a hátterén, indító okain elgondolkodnunk. Minden gúnyversnek lehet valami alapja, még ha a kigúnyolt tulajdonságok (itt leginkább a kritizálás, feltűnésvágy) a torzítás révén már alig emlékeztetnek is az eredeti, valóban meglévőkre. A továbbiakban megkísérlem megvizsgálni azt a kérdést: mivel „érdemelhette ki" Frölich a gúnyverset, milyen – írásban kifejtett – nézetei, esetleg ennek megfelelő kritikus magatartása miatt, illetve milyen (dokumentálható) cselekedete következményeként alakulhatott ki ez a konfliktus közte és a szebeni nyomdász között. Hogy a vizsgálódás során a figyelem túlnyomórészt a késmárki tudós személyének jut, és nem a harcias kedvű szebeni nyomdásznak, az David Frölich szellemi rangjának, ma is értékelhető és érdeklődést keltő tudományos teljesítményének magától értetődő következménye.

[4] A kötéstáblából kiáztatott töredékekről még Franz ZIMMERMANN adott hírt: Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde, 1884, 96.

[5] RMNy 1518, a mikrofilm jelzete: FM 2/2574. A feleslegessé vált naptár papírját a nyomdász először próbanyomat céljára hasznosította (csak később kötésre), mert két naptáríven is kivehető az énekeskönyv szövegének halvány lenyomata.

A „kritikus" Frölich

A hosszú, tizenkét évig tartó németországi peregrinációjáról 1628 végén hazatért, Késmárkon letelepedett tudós 1630 nyarán fordult meg Erdélyben. „...Azzal a céllal, hogy ennek az ősi és nemes birodalomnak régiségeit készülő kronológiámban összegyűjtsem..." – írta saját maga erdélyi útjáról.[6] A több mint kéthónapos tanulmányúton[7] Frölich bizonyára nemcsak volt odera-frankfurti és wittenbergi diákként, nemcsak a történeti kronológia tudományának művelőjeként, hanem gyakorló asztronómusként, azaz kalendariográfusként is bemutatta magát. A sziléziai Boroszlóban, amely a németországi naptárkiadásban jelentős helyet foglalt el,[8] ekkor már rendszeressé váltak *Schreibkalender*ének, a hozzá kapcsolódó, de külön is árusított prognosztikonának és kisebb terjedelmű, ugyancsak német nyelvű *Almanach*jának kiadásai. Magyarországon pedig a Késmárkhoz közeli Lőcsén 1630-tól, tehát rögtön a hazaérkezése utáni első lehetséges évben elindította latin nyelvű tudományos naptársorozatát, az *Ephemeris*t. (Az 1630. évre szóló naptárral, amely 1629 őszére jelent meg. A kisméretű, a boroszlói almanachhoz hasonló lőcsei naptárakét még nem.) 1630. május végén tehát, amikor Frölich az Erdélyi fejedelemségbe indult, az 1630. évre szóló boroszlói kiadványai és a Magyarországra és Erdélyre kidolgozott lőcsei *Ephemeris* lehetett kéznél.[9] Ez utóbbiból nem maradt fenn példány, így csak a boroszlói negyedrét naptárt tudjuk megvizsgálni. A prognosztikont elolvasva az a benyomásunk, hogy az itt kifejtett nézetekben megtaláltuk annak okát, amiért David Frölichet akkoriban a „kritikus" jelzővel illethette az, aki hallhatta nézeteit vagy kézbe vehette naptárát. (Lehetséges, hogy a lőcsei *Ephemeris*ben mint induló naptárban is volt valamilyen programszerű rész, a naptár- és prognosztikon-író elveinek kifejtése,[10] de – mint a későbbiekben látni fogjuk – nem valószínű, hogy nagyon hasonló stílusban és tartalommal.) Az 1630. évi boroszlói prognosztikon egyes fejezeteiben Frölich feltűnően kemény hangon, mély elítéléssel nyilatkozott bizonyos

[6] A *Medulla geographiae practicae* című művének előszavában. Ugyanitt írt arról is, hogy Alsted milyen meleg fogadtatásban részesítette Gyulafehérvárott: tőle kapott ösztönzést egy magyarországi gyakorlati földrajz megírására. Vö. *A magyar utazási irodalom, 15–18. század*, szerk. KOVÁCS Sándor Iván, ford. KULCSÁR Péter, jegyz. MONOK István, Bp., 1990, 47.

[7] Az erdélyi út egyes állomásai Frölich naplójából (azaz az 1630. évi boroszlói naptárából): 1630. április 25.: Caesareopolis in Transylv. discessi, május 11.: Varadinum appuli, 22.: Albam Juliam p.veni, 28.: Fogaraschinum attigi, június 1.: Coronam veni, 8.: Segesvarium salutavi, 10.: Medi[aschinum] appuli, 12.: Albae Jul. redii, 22.: Cibinium appuli, 29.: Claudiopoli tiscessi, 30.: Varad, július 2.: Debrecinum veni, 13.: Salvus in Patriam redii. RMK III, 1452, B2a, B3a, B4a, C1a.

[8] Ernst ZINNER, *Geschichte und Bibliographie der astronomischen Literatur in Deutschland zur Zeit der Renaissance*, Leipzig, 1941, 63–64.

[9] A korábbi szakirodalomhoz képest új megállapításokról lásd PAVERCSIK Ilona, *David Frölich sajátkezű feljegyzései műveiről*, MKsz, 1996, 292–319, 429–450, főként 310, 314–315, 448. Az 1631-re szóló boroszlói naptárat Frölich csak erdélyi útját követően, 1630. augusztus 31-én küldte szét. Lásd erről Frölich saját feljegyzését: RMK III, 1452, B2.

[10] Frölich 1638-as első nürnbergi naptárában például volt ilyen, PAVERCSIK, *i. m.*, 443. Vö. Klaus MATTHÄUS, *Zur Geschichte des Nürnberger Kalenderwesens*, Archiv für Geschichte des Buchwesens, 9(1969), 1150–1151. hasáb.

naptárírókról, illetve gyenge produktumaikról, a naptárkészítés általa kontárnak tartott módjáról, de még e naptárak közönségéről is. Olyannyira, hogy megrovó szavai közben személyes nyugtalanságának is hangot ad: nem biztos benne, hogy heves bírálatával nem lőtt-e túl a célon, nem veszíti-e el olvasóit, s ezzel annak lehetőségét is, hogy hasson rájuk. Állításunk bizonyítására vizsgáljuk meg a kérdéses kiadványnak ezeket a bíráló részeit.

A *Prognosis astrologo-physica oder Astrologische vnd natürliche Muthmassung von den Zuneigungen deß gantzen himlischen Lauffes*... című prognosztikon címlapja szerint Frölich nemcsak a négy évszak várható időjárását, a nap- és holdfogyatkozásokat, a szántóföldi, a kerti és a szőlőművelést írja le szorgalmasan, hanem „hasznos és vidám" kérdéseket is tárgyal. Ezek leginkább a következők: igaz-e, hogy a boszorkányok képesek voltak az időjárást megváltoztatni, olyan nagy vihart támasztani, amely az egész évi termést tönkrette? Igaz-e, hogy a Sirius csillag okozza júliusban a kánikulát?[11] A következő kérdések már nem vidámak, de a keresztény embernek hasznosak: „E nap- és holdfogyatkozások Isten büntetésének előjelei-e az ember számára?" Válasza: a figyelmeztető jeleket komolyan kell venni és Istenhez könyörögni a csapások elhárításáért. A mindenkihez szóló intés után a *Háborúról és vérontásról* szóló fejezet, címével ellentétben, a szerző heves bírálatát tartalmazza egyes prognosztikonírókról és babonás olvasóikról.[12] E részt az alábbiakban csekély kihagyással, magyar fordításban közöljük.

A hosszadalmas háborúk kimeneteléről (ekkor már 12 éve tartott az egész Németországot romba döntő háború, amelynek Frölich életében nem is látta a végét), hogy mely országokat, tartományokat kímélnek majd meg a harcok, melyeket fognak pusztítani, egyes kalendáriumírók – írja Frölich – úgy készítik jóslataikat, hogy káldeus[13] vagy arab[14] jósok „gyenge, kétséges, vagy teljesen babonás" jóslatait gyűjtik össze, s ezzel tömik be az együgyű emberek száját. Nagy tudású, híres asztronómusok: Kepler, Origanus, Ursinus, Strauss, Veiher, Euchstadius, Krüger, Satler és Cnoll mind elítélik ezt a módszert. Az újabb kalendáriumokra is jellemző ez: íróik olyanok, mint például az új kenőcsöt áruló kuruzslók, akiknek gyógyszerét az emberek jónak, beváltnak hiszik, közben pedig a kuruzslók szégyenletesen becsapják őket. „...Tehát ha új kalendáriumok is piacra kerülnek, és sok prófécia, titkos dolog van bennük (mert némely majdnem érthetetlen...), ezeket vásárolják a legszívesebben, akár találó vagy elhibázott legyen a szerző

[11] RMK III, 1452, C4, D2, D4b.

[12] *Uo.*, E1a–E2b.

[13] Káldeus asztrológusok készítettek először olyan almanachokat, amelyekben nemcsak az év csillagászati eseményeit jegyezték fel, hanem a megjósolt természeti csapásokat és politikai eseményeket is. A csillagokból való jóslás olyannyira kifejlődött náluk már az időszámításunkat megelőző évszázadokban, hogy volt idő, amikor más népek káldeuson egyszerűen asztrológust értettek. J. C. HOUZEAU, *A csillagászat történelmi jellemvonásai*, ford. CZÓGLER Alajos, Bp., 1889, 272, 387.

[14] Az arab asztronómia–asztrológia a korai középkorban virágzott. Nemcsak közvetítették Ptolemaiosz tanait az európai tudomány számára (a *Tetrabiblon*t, arab nevén *Almagest*et arab nyelvből fordították latinra a 12. század közepén), hanem a nagy elődhöz képest a konjunkciók tanát tovább is fejlesztették. Ez a középkorban és az újkor elején is nagy hatást gyakorolt az asztronómiára–asztrológiára. Lásd Will Erich PEUCKERT, *Astrologie*, Stuttgart, 1960 (Geschichte der Geheimwissenschaften, 1), 139–147.

jóslata. Az embereknek ez teljesen mindegy, még ha a jóslatok nevetséges frázisok is vagy burkolt kifejezések, különleges betűk, amelyekkel csak céloznak valamire. Erről egyesek sokkal többet spekulálnak, törik a fejüket, mint a Szentírás egy nehéz locusáról vagy bibliai mondásról. Különösen kedveli a csőcselék az olyan szerzőt, aki kalendáriumaiban az egyik napra tüzet, a másikra viszályt, gyilkosságot, zendülést, a harmadikra mérgezést, nagyurak halálát, árulást, a negyedikre rossz hírt, gonosz praktikákat és más egyebet tesz és abban a súlyos tévhitben van, hogy minden meg van írva az egekben, ami év közben történni fog. És ha ilyen dologból nincs sok a kalendáriumokban, az emberek nem becsülik azokat és eladatlanok maradnak, a könyvkereskedő és a kiadó tehát nagy kárt szenved emiatt. Az okból kell a naptárakat ilyen jóslatokkal kicifrázni, hogy a köznép előtt mennél kedvesebbek és kelendők legyenek. Hiszen a világ erőnek erejével is azt akarja, hogy becsapják. Ahogy nekem magamnak is, szokásom és akaratom ellenére a mostani és a jövő évi kalendáriumaimat[15] ilyen együgyű dolgokkal kellett bemocskolnom és beszennyeznem, de efféle egyszer s mindenkorra történt meg velem. Eszes embereknek nem kell megbántódniuk, hogy most véleményemet ... eléggé nyilvánosságra hoztam; ezzel a közönséges embert térítenném el, beszélném le szívesen az efféle hiúságokról, olyan teológusok módjára, akik előbb az emberek szívéből a bálványokat állandó feddő prédikációikkal kiűzni akarnák, majd ezután az egyházból is el akarnák bocsátani őket."

Frölich reméli, hogy a Krisztusban hívő emberek mellőzik az ilyen homályos jóslatokat, és csak a természetes véleményeknél maradnak, nem várják a csillagoktól olyan dolgoknak beteljesülését, amelyeken azoknak nincs hatalmuk. A háború és a béke vonatkozásában arra a jövendölésre, „prognosztikonra" utal, amelyet Isten állított fel Mózes által (Deut. 28), s amelynek lényege: ha engedelmeskedsz az Úr szavának, az Úr meg fogja verni ellenségeidet. Ha nem, az Úr ellenségeket küld rád, és te fogsz szolgálni nekik, éhség és nyomorúság közepette, míg csak el nem pusztulsz.[16]

Frölich ezután még külön fejezetet szentel a háborús jövendölések miatt aggodalmaskodók megnyugtatására. Az előző években az „új próféták" jóslataikkal, röpirataikkal az egész világot bolonddá tették: idézi Peter Krüger danzigi asztronómus és naptáríró véleményét. A Sátán öntött beléjük hamis szellemet, hogy jóslásaikkal a pénzre és hatalomra éhes, nagyurak udvarában lebzselő emberek szenvedélyeit felszítsák. Krüger és Ehinger alapján Frölich felsorolja a háborús jóslásokkal hírhedtté vált „új prófétákat": „Carionem, Capistranum, Grebnerum, Silesium Pellionem, Nagelium, Faulhaberum, Felgenhauerum, Caesareum Postilionem, Zieglerum, Geigerum, Plaustratium, Praetorium, Stiphelium, Wilhelmum Eoum." Közülük az utolsó hatot a német birodalmi városokból

[15] Frölich 1630. és 1631. évi boroszlói naptárainak kéziratát még 1628. *június–július hónapokban* Wittenbergben készítette el, így joggal hivatkozhatott együtt a két naptárra. Boroszlói kiadójával ezt megelőzően 1627 szeptemberében találkozott Lipcsében. 1628 októberében pedig, amikor Boroszlón járt, minden valószínűség szerint Baumannt is felkereste. PAVERCSIK, *i. m.*, 304, 298, 309.

[16] Dukkon Ágnes utalt rá, hogy ez volt Frölich „kedvenc" bibliai idézete, amelyet sokszor idézett naptáraiban. Dukkon a kontár naptárszerzők elítélését is röviden megemlítette. Lásd DUKKON Ágnes, *Asztrológia és keresztény hit a régi kalendáriumokban (Frölich Dávid)*, ItK, 1992, 600, 601.

„deliria prophetica"-ik miatt száműzték. Frölich indulatosan fejti ki a racionális ellenérvet is: az illető személyek őrültségét és jóslásaik messzemenő eredménytelenségét mutatja, hogy egyetlen valóságosan bekövetkezett történelmi eseményt sem tudtak előre megjósolni: „...Egy sem tudta közülük a Bocskay-felkelést Magyarországon anno 1605, a velenceiek viszályát a pápával anno 1606, az első prágai felkelést anno 1618, Csehország és a hozzá tartozó tartományok elpártolását az Ausztriai háztól, a franciaországi háborút a hugenották ellen, a németalföldit a spanyolok ellen, sem a dán és svéd király, sem az erdélyi fejedelem német földre érkezését előre kihirdetni és prognosztizálni." Azok kérdésére, akik közbevetik, hogy néhány dologban azért ezeknek az embereknek is beváltak jóslataik, Frölich példát hoz arra, hogy még a bolondok is képesek egy-két dolgot előre megjósolni. Néha egyik vagy másik pontban eltalálnak valamit, de tíz másikban vagy még több és fontosabb dologban vaskosan tévednek.

Mind a felsorolt történeti eseményekből, mind az „új próféták" nevéből látható, hogy itt tágabb értelemben véve, főleg a harmincéves háború kirobbanásakor, illetve még annál korábban is lezajlott eseményekről és jóslásokról van szó, és nem az 1630. évet közvetlenül megelőző évek próféciáiról. Sőt az idézett szerzők között 16. századiak is vannak: Johannes Carion brandenburgi asztronómus, Jakob Ziegler, Paul Gräbner és Johannes Praetorius altdorfi professzor. Mind Carion (aki 1524-ben a híres özönvízvitában is részt vett)[17] jóslásait, mind Gräbnernek a bolygók konjunkcióiról írott művét, mind Ziegler tanulmányát az üstökösről, mind Praetorius *De cometis* című írását 1618–1620 között, illetve 1625-ben ismételten kiadták.[18] Éppen a harmincéves háború kirobbanása tette megszokottá olyan, 16. századi próféciák feleleventését,[19] amelyek hasonló csillagállás, a felső bolygók vészt hozó konjunkciói vagy egy üstökös megjelenése miatt „útmutatásul" szolgálhattak a fél–egy évszázaddal később élő, megzavarodott, nyugtalan és csapásoktól rettegő emberek számára. A régi asztrológusok egykori tévedéseiket úgy óhajtották kiigazítani, hogy kijelentették: az ártalmas csillagállások hatása évtizedekig vagy fél évszázadig is érvényesül. A háborúra is vonatkozó jósló asztrológia már a 16. század második felétől virágzott. De csak a protestáns Németországban – katolikus felén a judiciáris asztrológiát az 1564-es, 1586-os, majd az 1631-es pápai tilalmak korlátozták.[20] A Frölich által említett többi szerző már kortársként, az 1618–1620 körüli években írta háborús próféciáit: Johannes Capistranus, Paul Nagel, Johannes Faulhaber, C. Geiger és Johannes Plaustratius. Magának a bíráló szerepében említett Elias (nem Matthias) Ehingernek is az 1618-as üstökösről jelent meg műve.[21] Frölich a háborús jóslások elítélésének szándékával vette át Krüger és Ehinger kemény kritikáját; de elsősorban tekin-

[17] ZINNER, *i. m.*, 40, 383.

[18] *Uo.*, 375, 50–51, 394. – Ziegler üstökösről szóló írásának 3. kiadását éppen Krüger nyomtatta le egy 1625-ös gyűjteményben (vö. *uo.*, 394), ezért Frölich Krügertől idézett kritikáját egy 1625–1628 között megjelent naptárból vehette.

[19] *Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts*, Hrsg. Wolfgang HARMS, Bd. I, *Die Sammlung der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel*, Teil 1, Tübingen, 1985, 394.

[20] Wilhelm KNAPPICH, *Geschichte der Astrologie*, Frankfurt/M., 1967, 251–252.

[21] ZINNER, *i. m.*, 374, 335, 347, 368, 370, 375–378, 383. stb. A többi említett, néhol álneves szerzőnek még Zinner terjedelmes bibliográfiájában sem találtuk a nyomát.

télyérvként, nem azért, hogy a kérdést alaposabban megvizsgálja. Éppenhogy óvakodott a háborús próféciák részletezésétől, nehogy szándékaival ellenkező hatást érjen el olvasóinál, hiszen a részletkérdéseket leszámítva a háború mégiscsak pusztított.[22]

Babonás jóslások és háborús próféciák: olyan kérdések, melyek a színvonalas naptárakat kiadó, nem ritkán tudós naptárszerzőket kimondva-kimondatlanul is állásfoglalásra késztették. Zemplén Jolán szerint (aki főleg a boroszlói naptárakat vizsgálta) Frölich maga sem hitte el azt a sok ostobaságot, amelyet prognosztikonjaiban jósolt, de ezek közlése kötelező volt: a kalendárium mint műfaj egyébként sem engedi meg a harcos kiállást a régi babonákkal szemben, csupán az óvatos vélekedésnek van helye.[23] Dukkon Ágnes, aki ugyanezen naptárak igen sokoldalú tudományos tematikáját mutatta be, szintén zavartan mentegetett bizonyos asztrológiai jóslásokat.[24] Zemplén véleményét már az eddig közölt heves kritika is bizonyos mértékig kétségbe vonja; Dukkon állásfoglalását pedig a továbbiakban árnyalni és lényegesen kiegészíteni szeretnénk, a Frölich-féle prognosztikonoknak valóban a jósló részét, s nem az egyéb, nagyon értékes, de nem szükségszerűen oda tartozó témáit vizsgálva. Frölich prognosztikonkritikáját mind naptárainak színvonala, mind az asztrológia s annak tudományossága felől elemezhetjük, miközben az eddigieknél jóval árnyaltabb, s a kor felfogását jobban tükröző kép kialakítására kell törekednünk. E kérdéseket vizsgálva a tudós életművében sok minden a korábbiaktól eltérő hangsúlyt kap, s véleményünk szerint nem lesz olyan mély (egyébként is mesterségesen létrehozott) szakadék a naptárírás és a tudományos életmű között. Az asztrológiai jóslásokat nem eltüntetve Frölich életművéből, kimondhatjuk, hogy a tudós mércéje, a tudományos színvonal (bizonyos határok között, amelyek e népszerű műfaj kiadását valóban jellemezték) itt is megnyilvánul. Éppen úgy, ahogy Frölich tudósi érését, illetve érdeklődésének kis mértékű „irányváltását" is láthatjuk akár csak a boroszlói prognosztikonok időjárásjósló részein. Két nagy állomást vehetünk észre: 1626-ban, úgy tűnik, Frölich megtalálta egyik kedvelt tudományterületét, a földrajztudományt,[25] 1632-től pedig minden addiginál nagyobb mértékben a csillagászat ejtette rabul.[26]

[22] Frölich álláspontjának ellentmondásosságára mutat rá az is, ahogy később, 1638-ban az üstököst említette: „Ami az utolsó, az 1618. évi üstököst illeti, különös okokból reménykedem, hogy ennek hatása ez évben véget fog érni, miután, mint Isten különlegesen kemény vesszeje, teljes húsz évig és még egynéhány napig a legtöbb európai országot, főleg azonban a Német-Római Birodalmat nagy nyomorúsággal sújtotta." – *Judicium physico-astromanticium oder Natürliche Vermuthungen ... deß 1638. Jahres*, RMK III, 1538, C1b.

[23] M. ZEMPLÉN Jolán, *A magyarországi fizika története 1711-ig*, Bp., 1961, 128, 131.

[24] DUKKON, *i. m.*, 601.

[25] Az 1626. évi boroszlói prognosztikonban Frölich annál a fejezetnél, ahol korábban csak az évszakokra vonatkozó időjárási prognózist foglalta röviden össze, nagy kedvvel és sok-sok ötlettel szinte ontja az érdekesnél érdekesebb földrajzi ismereteket Mercator, Boterus és mások geográfiája alapján: pl. a tél hosszáról Grönlandon, Novaja Zemlján, Moszkvában és a Lappföldön, a nyári hőség elviselésének módjáról az afrikai Guineában stb. A szerzői újítás jelentőségét jól jelzi, hogy Frölich ezzel prognosztikonja terjedelmét az eddiginek kb. a kétszeresére emelte, ezért kisebb betűvel is kellett nyomtatni.

[26] Frölich – érthető módon – prognosztikonjainak írásába leginkább ezt a két tudományt, az asztronómiát és a földrajzot tudta bekapcsolni. Nem véletlen, hogy a 111. zsoltár lelkesült felkiáltását hogyan idézi: „Ha mindezt az asztronómiából és a geográfiából tanulmányozzuk, Dávid királlyal felkiálthatunk és mondhatjuk

Frölich a kronológia, az időszámítás és a naptárkészítés tudományos kérdéseit részletesen tárgyaló *Hemerologium historicum* című művének első fejezetében a kalendárium tartalmáról a következőket írja: „Hodie vero Calendarium vulgo appellatur, in quo certi anni dies singuli apte distributi in 12 menses, et nominibus suis insigniti adscripta exhibent festa fixa et mobilia, martyrologium, loca et configurationes planetarum, ortus atque occasus Solis et praecipuarum stellarum fixarum, Novilunia, Plenilunia cum suis quadrantibus, ecclipses Solis ac Lunae, quantitates dierum ac noctium, electiones ac aeris constitutiones: quae tamen duo posteriora, cum non astronomica, sed astrologica sint, ad Prognostica potius releganda essent."[27] Mindazon csillagászati adat mellett tehát, amelyet a naptárnak a bolygókra, a Napra és a Holdra, az egyes napok hosszára vonatkozóan tartalmaznia kell, még két asztrológiai adatra hívja fel a figyelmet, amelyek inkább a prognosztikonba valók: az „electiones"-re és a légkör, az időjárás változására. A politikai (háborús) jóslatokat említésre sem méltatja.

A „választásokat", annak közlését, hogy a napok közül melyik alkalmas bizonyos, időjárástól függő vagy egészséggel kapcsolatos tevékenység elvégzésére, Frölich kezdettől fogva nagyon racionálisan szemlélte. Ebben döntő szerepe lehetett odera-frankfurti matematikaprofesszorainak, David Origanusnak és Benjamin Ursinusnak, akik nemcsak matematikára és csillagászatra tanították, hanem elleshette tőlük a naptárkészítés gyakorlatát is. Véleményüket e kérdésekről két évtizeddel tanulmányai után, az 1643-ra szóló *Vierfachiges Prognosticon* című nürnbergi naptárában[28] így idézte vissza:

„M. David Origanus, az odera-frankfurti egyetem volt matematikusa, mélyen tisztelt praeceptorom" *Ephemerides*-bevezetőjében[29] írta a babonás asztrológusokról, hogy vélt okokból veszik próféciáikat és a választásokat. „Noha a kalendáriumírók között vannak olyanok, akik bizonyos napokra néha az egész világot, néha csak bizonyos népeket vagy csak városokat, magas személyeket stb. viszállyal, háborúval, zendüléssel, hanyatlással, csodálatos praktikákkal, áradással, nagyurak halálával, emberek bukásával, tanácsokkal, küldetésekkel, jegyekkel a levegőégben, üstökösökkel és effélékkel fenyegetik: mégis mivel ezek nem természetes okokból és valóságos alapokból lettek véve, bolond próféciák, ezeket rendeljük azoknak, akiknek kedvük telik az ilyen bolondságban."

„Hogy mit tartott erről M. Benjamin Ursinus, egykor az odera-frankfurti egyetem matematikusa, nekem tiszteletre méltó tanárom, arra az 1615. évi naptára[30] szavaiból lehet következtetni. A kalendáriumokban a legkülönbözőbb jegyek találhatók: fejsze,

(111. zsoltár): Nagyok az Úrnak művei." – Lásd *Judicium astromanticum, oder Natürliche Vermuthungen ... deß 1639. Jahres,* RMK III, 1545, A3b.

[27] Bártfa, 1644, RMK II, 640, A1a.

[28] RMK III, 1610, C2a–C3a.

[29] David Origanus főműve, a kétkötetes *Ephemerides Brandenburgicae,* amely az 1595–1653 közötti évekre tartalmazott csillagászati számításokat, Odera-Frankfurtban jelent meg 1609-ben. ZINNER, *i. m.,* 345.

[30] Zinner Ursinusnak csak 1617-re szóló naptárát ismeri, amely a sziléziai Lignitzben jelent meg. ZINNER, *i. m.,* 369.

szem, kéz, olló, levél, csillag, kereszt, kettős kereszt, halak, szarvasok, madarak, lóherék, házak stb. Nem mind rossz ezek közül, azt lehet tűrni, amely a gyógyszerekre, a háztartásra, a föld-, kertművelésre, építésre hasznos. De van, ahol bolonddá tették az embereket háborúval, pestissel, ... királyok letételével. Még ha néha találnak is, mégis ezek a jóslatok nem valók a kalendáriumokba." Peter Krüger danzigi matematikus és naptáríró is úgy vélekedett, hogy „...van néhány dolog, amelynek elintézésére bizonyos napokat babona nélkül választhatunk, mert ezeknek természetes okait meg tudjuk adni, mint az érvágásnak, fürdésnek, vetésnek, orvosság bevételének, favágásnak; de emellett sok babonás választott nap van, amelyet a kalendáriumokban jogosan nem tűrhetnénk, mint: tanulás, utazás, vadászás, halászás, disznóvágás, haj- és körömvágás, új ruhák felvétele, lánnyal beszélni, házasodni, cselédet fogadni, gyermeket elválasztani, iskolába küldeni és tízezer efféle. Mindezt a közönséges ember szívesen látja a kalendáriumokban. ... Az ilyen babonás misztériumok, akár a káldeusoktól, egyiptomiaktól, araboktól és más bálványozó emberektől veszik is eredetüket, Isten Igéjével ellentétesek, tehát keresztény kalendáriumokban nem kell ezeket használni."

Az önmagát matematikai, csillagászati alapon tudományosnak tekintő asztrológia már Ptolemaiosz óta elítélte a babonás napválasztást, az „egyiptomi napokat" vagy kritikus napokat, mint a káldeus, egyiptomi asztrológia babonás maradványát.[31] Frölich hosszú naptárírói gyakorlatára visszatekintve írta: „a semmis, megalapozatlan és babonás asztrológiai választásoktól és jóslatoktól ... én a kalendáriumaimban (amennyire ez tanácsos) tartózkodom, és egyedül a természetes okoknál szoktam maradni..."[32] Még a nagy hagyományra visszatekintő parasztpraktikákat is elítéli, babonásnak tartja, amennyiben a földművesek bizonyos tevékenységeket csak egy bizonyos szent napján hajlandók elvégezni, és azt tartják, hogy máskor nem szerencsés ez a munka.[33]

Hogy a köznép, az egyszerű emberek babonás jóslatok által milyen könnyen befolyásolhatók és megfélemlíthetők voltak, arról Frölich egy vallomása is meggyőzhet bennünket: őt közvetlenül érintő, megtörtént esetről számol be a boroszlói naptár hasábjain, éppen olyan szenvedélyes hangon, mint az 1630-as, fentiekben hosszan idézett bírálatban. 1633-ban Frölich pátriájában, Késmárkon, egy gyertya elhanyagolása miatt tűz keletkezett, amelyben 35 polgárház égett le. „Nyomban ezután egy kóbor jövendőmondó, aki éppen a városban időzött, elterjesztette a csőcselék körében, hogy nyolc napon belül még egy szörnyű tűzvész fog támadni, amely az egész várost hamuba borítja, úgy, hogy seprűvel lehet majd elsöpörni. Akik az ő eszelős szavainak hitelt adtak, házukból és

[31] PEUCKERT, *i. m.*, 96.

[32] RMK III, 1610, C3a.

[33] Az 1641-re szóló bártfai magyar naptárban (MKsz, 1929, 217; E3b) írja a „régi ßántó vetö gazdáknak megh-rögzöt reguláiról" („Szent Egyeddel vess gabonát..."): „Vedd eßedbe: az mezei és kérti munkákat nem kell átallyába ßinte a' meg-nevezet napokra érteni, hanem azok körül 2, 3, vagy 4 nappal eleb vagy utólb, a' mint az idönek állapattya-is engedi, és a' Hóldnak változó forgása hozza, mivel arra kiváltképpen kell vigyázni. A' ki penig valamelly bizonyos Szentnek napjára magát átallyába kötelezi ez munkákban, az magát csallya-meg, és babonát cselekeßik, el-hivén bizonyossan, mint ha ez illyen névre való napnak a' terméßetnek dolgaiban valami kiváltképpen-való ereje volna." – A parasztpraktikákat bírálja a *Prognosis astrologo-physica oder Bedencken ... vber das Jahr ... 1629*. című boroszlói naptárában is, RMK III, 1434, D1b.

gazdaságukból ez idő alatt nem mertek elutazni, hanem éjjel-nappal félelemben voltak, várták a megjósolt tűzvészt, sőt értékeiket is templomokban, pincékben, raktárakban biztonságba helyezték. Ezenközben a könnyelmű fickó titokban kereket oldott. Ennek már legfőbb ideje volt, mert én magam is éppen azzal foglalatoskodtam, hogy az itteni tekintetes magisztrátus fogassa el őt, és részesítse illő büntetésben, mint olyan valakit, aki ártatlanul engem is a földijeimnél gyanúba kevert, mintha én jövendöltem volna a csillagokból ilyen szerencsétlenséget a városra. Ami pedig soha nem jutott az eszembe, mert én annál sokkal inkább, a legnagyobb mértékben irtózom az ilyen eszelős speciális [konkrét] jóslatoktól. De amint magamat a jó embereknél excusáltam, és őket az ilyen hiábavaló félelemről lebeszéltem, csakhamar megbékéltek, nyugodtabbak lettek, Isten nevében részben kimentek a mezőre, a többiek pedig mentett dolgaikat ismét hazavitték. Hát nem az egész város bolonddá lett téve? Ezért a csillagjósoknak ilyen istentelen, babonás, csaló, tisztátalan jóslatait a legnagyobb mértékben kerülni kell, és egyedül a természetes asztrológiai vélekedéseknél kell megmaradni..."[34]

Frölich a vándorló csillagjósokat, az ilyen kétes elemeket kitiltaná a városokból és mezővárosokból: vagy azért, mert elámítják az embereket, vagy mert nagy félelembe döntik őket. „Még az előkelőbb emberek sem mentesek a babonától: „És saját tapasztalatból el kell ismernem, hogy néhány tekintélyes ember is hagyja magát becsapni: mégis, nem tudom, hogy a jövendőmondó bolondabb-e, vagy az őt mohón hallgató istentelenebb és megátalkodottabb..." Frölich arra is figyelmeztet, hogy az asztrológiai jóslatokhoz „több fáradság, tudomány és tapasztalat szükséges, mint azt néhány tanulatlan szamár vagy vágáns véli."[35]

Míg a napválasztás kérdése, talán a parasztpraktikákat leszámítva, ritkán jelenik meg Frölich naptáraiban,[36] a háborús jóslások bírálata annál gyakrabban. Ez eleve adódott a naptár újdonságközlő funkciójából is: „Az embereket megromlott természetük különösen arra csalogatja, hogy többet foglalkozzanak az újságokkal, mint ami megilleti azokat. Innen van, hogy némelyek idő előtt, igen túlságosan korán kalendáriumokat vásárolnak... hogy abból szeretnék megtudni, mit jósolnak abban a következő év állapotáról a háborút és békét illetően, amely asztrológiai vélekedésre sokan majdnem többet építenek, mint Isten ígéreteire vagy komoly intéseire a Bibliában, mintha csak minden a bolygók hatalmának lenne alávetve és minden cselekedet a világon a csillagokban volna megírva" – írja Frölich.[37] Az 1626. évi boroszlói naptárában tesz először ironikus megjegyzést a politikai jóslatokról. A kíváncsi és újdonságszerető olvasót a politikusokhoz, illetve az újságokhoz irányítja, mondván, hogy a tudós és tapasztalt politikusok véleményében jobban meg lehet bízni, mint az asztrológusok ilyen természetű jóslataiban. Az újságok

[34] A már idézett 1638-ra szóló boroszlói prognosztikonban, RMK III, 1538, B2b–B3a.

[35] *Uo.*, B2b.

[36] A babonás szokások, hiedelmek bírálata leginkább a nürnbergi német naptárakra jellemző, ahol Frölich az *Alter Weiber-Prax* című fejezetben fölényes humorral említi ezeket a vénasszonyokhoz illő ostobaságokat.

[37] *Judicium astromanticum, oder Natürliche Vermuthungen ... deß 1639. Jahres*, RMK III, 1545, C2a.

(Avisen) – bár gyakran becsapják az olvasót – mégis sok részletkérdésről, előkészületről írnak. „Sapienti sat dictum."[38]

Az 1628. évi prognosztikonban Frölich a híres itáliai orvost, Girolamo Cardanót idézi: a háborút asztrológiai alapokból kiindulva megjósolni nem lehet. Frölich a háború keletkezésének nagyon is földi okait sorolja fel: nagyurak, fejedelmek, királyok és hatalmasságok viszályát, előjogok és birtokok, országok és királyságok megosztását és kisajátítását, valamint a vallási megosztottságot. Határozottan kimondja véleményét: „...emiatt mások mondhatnak és írhatnak prognosztikonjaikban a háborúról, amit akarnak... Bajosan tud valaki meggyőzni arról, hogy a bolygók az ember szabad akaratát elsődlegesen befolyásolni tudják, hacsak nem követik ezt a léleknek erkölcsei és a testnek temperamentuma."[39]

Frölich az 1633-as boroszlói prognosztikonban, amelyben arra utal, hogy a fogyatkozásokat követő természeti csapások, járványok intő példaként szolgálnak életünk megjobbítására, a napfogyatkozásokból eredő nem természeti csapások megítélését relativizálja. Például az 1010. évi napfogyatkozás alatt támadták meg a dánok Angliát, és Edebredus angol királyt csatában megölve elfoglalták az országot. Az angoloknak ez kétségtelenül nagy csapás volt, a dánoknak viszont szerencse.[40]

Az 1636. évi boroszlói prognosztikonban Frölich az aspectusokról írt fejezetben a zsidó nép hamis prófétáit említi (Jer. 6, 14), akik anyagi megbecsülésüktől függően prédikáltak győzelemről vagy vereségről, s olykor még az öklüket is használták, ha nem hittek jövendöléseiknek (1Kir 22, 24). „...A mi korunkban sok ilyen vakmerő ember van, akik bizonyos dolgokat ... eszelős agyukból, gonosz lelkükből kihánynak: hogyan lesz ebben vagy abban az évben a háború, melyik fél győz, melyik marad alul, melyik napon és helyen lesz ez vagy az a csata és mészárlás. Az idő haladásával azonban látjuk, hogy csak a kotnyeles embereket tették bolonddá, csalták meg reményeikben vagy félelmeikben, és a legkevésbé sem az történt, amit mondtak. Ennekokáért probandi sunt spiritus, an ex Deo sint; probandi item homines, an ex ratione aliquid proferant."[41] Frölich itt láthatólag visszatér a hamis háborús jóslatokat közlő „új próféták" ostorozására, mint azt 1630-ban is tette. Nagyon fontos kijelentés azonban, hogy megítélésükkor az olvasót az isteni félelem, vallásos hit, illetve a ráció, az ésszerűség vizsgálatára utalja. A prognosztikon végén olvasható fohásza is ezt emeli ki: „A Mindenható Isten adja meg nekünk, hogy a csillagok megismerését és értelmünket Teremtőnk dicséretére és tisztes-

[38] *Judicium astrologo-physicum, oder Natürliche Weissagung ... 1626*, RMK III, 1395, B2a.

[39] *Judicium astrologo-physicum, oder Practica auff das Jahr ... 1628*, RMK III, 1420, B4a. – Az 1639. évi, már idézett boroszlói prognosztikonban (C2a–b) Frölich példát hoz arra, hogy a Mars nem tud többet ártani, mint egy kolerikus, harcias temperamentum. Egy fuvaros például a legjobb ostorral sem boldogul, ha a ló beteg, a kerék eltörött, az út rossz, áradás van, a hidakat a víz elvitte; hasonlóan van a csillagok hatásával. Ahhoz, hogy háború legyen, nem elég a Mars hatása a harcias kedvű emberekre; ahhoz még sok tanácskozás kell, nagy költségek, hadvezér és sereg kiállítása, felszerelése és még sok más.

[40] *Prognosis astrologica auff das Jahr 1633*, RMK III, 1492, C1b.

[41] *Astrologisches Bedencken vber das (Schalt) Jahr 1636*, RMK III, 1512, C4a.

ségére, felebarátaink javára és saját hasznunkra babona, pogány félelem és kíváncsiskodás nélkül hasznosan alkalmazzuk..."[42]

Néhány gyakorlati probléma

Frölich legteljesebben fennmaradt, leghosszabb ideig kiadott boroszlói naptársorozatát mindezek után érdemes megvizsgálnunk abból a szempontból, hogy kellő mértékben érvényesülnek-e a jóslásokkal, a prognosztikonok és naptárak megformálásával kapcsolatos elvei a gyakorlatban. A késmárki tudós negyedrét alakú boroszlói naptárai és prognosztikonjai elsősorban természettudományos jellegük miatt jelentősek számunkra. Frölich néhány év átmenet után igen hamar kialakította a rá jellemző prognosztikont: az évszakok időjárásának előrejelzése csak a keretet biztosította a „nagyon hasznos" és érdekes egyéb kérdések kifejtéséhez, amelyek elsősorban a naptárkészítés, időszámítás, földrajz és csillagászat tudományos ismereteit közvetítették érthető és élvezetes stílusban az olvasók számára. Az 1634-es prognosztikonban már így utalt megszokottá vált gyakorlatára: „Most, szokásom szerint ennél az elmélkedésnél a következő kérdést akarom kifejteni..."[43] Visszatekintve a boroszlói naptársorozat elejére, észrevehetjük, hogy ez a gyakorlat először 1627-ben jelentkezett. A másik, a tudományos ismeretterjesztés szempontjából fontos kérdés a naptártáblák alatti keskeny hasáb kialakítása volt: a kezdeti parasztpraktikát, az időjárásra vonatkozó népi szabályok közlését felváltotta Frölich földrajzi „históriáinak" közlése.

Frölich 1624-ben indított boroszlói naptársorozatának első darabjai inkább a kiadói igényeket,[44] míg az 1627–1630 körüli évenkénti változások a szerző és kiadó véleménykülönbségét, „egyenetlenségét" tükrözik. Baumann az első három évben a naptártáblák alatt a *Bauernpraktik* című részt adta közre. 1627-ben Frölich elérte, hogy tudományos szöveget, háborús és más szerencsétlenségekről szóló történeti feljegyzéseket nyomtasson a táblák alá. 1628-ban más volt a szedésbeosztás, 1629-ben azonban a kiadó visszatért a közkedvelt parasztpraktikához: nem véletlen, hogy Frölich éppen ekkor fejtette ki bírálatát erről a prognosztikonban.[45] 1630-tól azonban Baumann elfogadta a szerző szándékát, különböző földrajzi históriák közlését a naptártáblák alatt. A korai prognosztikonokban meglehetősen sok jóslás van, 1627-től kezdett kialakulni Frölich már említett szokása a részletes jóslatok helyett a tudományos ismeretközlésről. Arra törekedett, hogy a jósló részek terjedelmét lehetőség szerint csökkentse.

[42] *Uo.*, C4a.

[43] *Prognosticon astrologo-physicum auff das Jahr ... 1634*, RMK III, 1499, A2b.

[44] Ezt azért fontos látnunk, mert éppen az 1625–1626. évi boroszlói prognosztikonokban vannak olyan, „az emberek minden rendjére" vonatkoztatott jóslatok a hatalmasságoktól a tudósokon, katonákon át egészen az iparosokig, amelyekről még Dukkon Ágnes is azt tartotta, hogy Frölich aligha vette komolyan ezeket. DUKKON, *i. m.*, 601.

[45] Vö. a 33. sz. jegyzettel.

Mindezen vizsgálódás alapján választ kell tudnunk adni arra a kérdésre, hogy mi volt pontosan az a rész, amelyet Frölich 1630-as és 1631-es boroszlói naptára elcsúfításaként, beszennyezéseként értékelt? Hiszen ekkorra már a két legfontosabb kérdésben, amely az ismeretközlés színvonalát érintette, elfogadtatta szándékát a kiadóval. Ez azonban csak a szöveges részekre vonatkozott: a magukban a naptártáblákban közölt adatok tudományosságával baj volt. Nyilván régi hagyományt követett Georg Baumann, amikor az 1626-ig kinyomtatott Frölich-naptárakban az egyes napokra várható eseményeket (gyilkosság, rossz hír, kereskedőnek veszélyes útrakelni, rablás stb.) feltűnő piros betűkkel az egyes napok mellé nyomtatta. Éppen azokat a speciális, babonás jóslatokat, amelyeket Frölich olyan hevesen elítélt. 1627–1629 között, nyilvánvalóan a szerző sürgetésére, ez a rovat, csillagászati és meteorológiai adatoknak, megjegyzéseknek helyet adva, elmaradt. De 1630-ban a kiadó visszatért a régi gyakorlathoz, a napokhoz kötött rossz hírekhez, amelyet az olvasók erősen igényeltek. (A parasztpraktika kérdésében engedett, a speciális jóslatok kérdésében viszont nem.) Frölich heves indulatát tehát, amely az 1630-as prognosztikonkritikában megnyilvánult, a kiadó e kedvezőtlen döntése váltotta ki, amelyet joggal érezhetett színvonalas naptára elcsúfításának.[46] 1632-től kompromisszumként legalább annyit elért, hogy a napok mellett külön lett választva a csillagászati és az asztrológiai rovat (Astronomische – Astrologische Feld). Az asztrológiai mező egyik része a választás és az időjárási prognózis, másik része a véletlen események jóslatai. Kisebb tördelési változtatást leszámítva a boroszlói naptársorozat így jelent meg 1632-től 1639-ig.

Frölich – lehiggadva – világosan átlátta, hogy olvasói közül a „kereskedők, iparosok, tanulatlan és közemberek" az időjárás leírása és a véletlen események előrejelzése iránt érdeklődnek; csak a tudósok lelik kedvüket a csillagászatban. Őneki azonban úgy kell kialakítania kalendáriumait és prognosztikonjait, hogy a tanulatlannak és a tudósnak is megfeleljen.[47] Később is megemlítette, hogy az egyes napok mellé pirossal nyomtatott véletlen események feltüntetése nem elsősorban a kíváncsiskodó emberek, hanem kiadója kedvéért történt, mert nem akarja, hogy kalendáriumüzlete emiatt veszteséget szenvedjen.[48] Frölich csak az 1640-es naptárban tudta végre elérni, hogy ez az általa nagyon kárhoztatott speciális jóslatfajta kimaradjon a naptárrészből: az asztrológiai speciális jóslás csak az időjárásra és a szerencsés vagy szerencsétlen napra, illetve néhány választásra vonatkozott, és teljességgel kimaradtak belőle a szerencsétlen események babonás jóslatai.

[46] Baumann nemcsak Frölich, hanem más szerzők naptárait is kinyomtatta, így Frölichnek alkalmazkodnia kellett a kiadói elvárásokhoz. Az új naptárak bírálata a fent idézett részben valószínűleg azzal függött össze, hogy a boroszlói könyvkiadásban éppen ekkor váltottak fel egyes régi, közismert naptárszerzőket még ismeretlen újak (pl. Valentin Hanckét Cristoph Cnoll, Elias Kretzschmar, Adam Freitag), akiket a népszerűség megszerzésének vágya nyilvánvalóan jobban hajtott, mint a már elfogadott, közismert szerzőket. Vö. ZINNER, *i. m.*, 393, 396, 403, 405. stb.

[47] *Das grosse Prognosticon astrologicum, vber das Schalt-Jahr ... 1632*, RMK III, 1475, B1b.

[48] *Prognosticon vber die mundanam revolutionem deß 1635. Jahres*, RMK III, 1510, C1b.

Az 1630-ban indított lőcsei latin naptársorozatot, amelyet Frölich már mint ismert naptárszerző szabadabban alakíthatott ki, ellenpéldaként meg kell vizsgálnunk. Az 1633-ra kiadott lőcsei *Ephemeris* alapján megállapíthatjuk, hogy a lőcsei sorozatot nem csúfította el semmilyen „történendő dolgokra" vonatkozó jóslat a naptártáblákban.[49] Példaként január első két hetének csillagászati bejegyzéseit idézzük a naptárból: január 5.: Merkur a Vízöntő jegyében, 6.: a Nap és a Jupiter trigonja (120 fokos szögállása), 9.: a Jupiter és Vénusz quadraturája (90 fokos szögállása), 11.: Mars a Vízöntő jegyében stb. Az 1633. évi *Ephemeris* és feltehetően a többi lőcsei latin naptár is csak ezeket a csillagászati megjegyzéseket tartalmazza, a Nap és a bolygók pályájának leírását az egyes csillagjegyekben, és természetesen a holdfázisokat, de semmilyen időjárási, betegségre vagy valamilyen váratlan, szerencsétlen eseményre vonatkozó jóslat nem szerepel a leíró adatok mellett. Ez a lőcsei naptárakban megvalósított gyakorlat enged visszakövetkeztetni arra, hogy Frölich színvonal tekintetében milyen követelményt állított maga elé. Ne feledjük: a kor csillagászata azonos az égi mechanikával, a bolygók megfigyelésével és pályájuk leírásával. Az aspectusok közlése ugyanakkor az asztrológiai jóslások alapja: ezek szöveges kifejtése a prognosztikonban található. Összességében elmondhatjuk, hogy Frölichnek még az 1632–1633-tól kezdődően megjelentetett lőcsei kis naptárai is ilyen tekintetben színvonalasabbak voltak az akkori boroszlóiaknál: ezekben ugyanis a holdfázisokon, a bolygóállásokon és a meteorológiai előrejelzésen kívül csak kevés választott nap szerepelt, véletlen események naphoz kötött jóslata nem. Frölich Lőcsén, majd Bártfán és más városokban is kiadott kis naptárairól szólva fontos kiemelnünk, hogy az 1620-as, 1630-as években Magyarországon és Erdélyben elterjedt Herlicius-naptárakkal szemben ő volt az, aki kis naptáraiban a bolygóállások adatait közölni kezdte. A korábbi népszerű naptárszerzők, Herlicius és mások Északkelet-Magyarországon és Erdélyben megjelent naptáraikban csak a holdfázisokat és a legkülönbözőbb „választásokat" tüntették fel, pontos bolygóállásokat még nem. Frölich naptártábláinak csillagászati színvonalát mutatja ez az eddig kellően még nem méltatott tény.

Két kritérium: a tapasztalás és a hit

Frölich 1630-as prognosztikonkritikáját tehát alapvetően boroszlói kiadójával való nézeteltérése, mondhatni huzavonája váltotta ki, s az idézett többit is a személyes érintettség vagy/és a tanítói szándék. E tanulmány keretei között nem mutathatjuk be részletesen, miként vélekedett Frölich az asztrológiáról, néhány szempontot azonban fontosnak látunk már itt kiemelni a célból, hogy a prognosztikonkritikából ne lehessen arra következtetni, hogy Frölich magát az asztrológiát bírálta volna vagy az asztrológia tudományosságát vonta volna kétségbe. Az asztronómiát–asztrológiát egy „égi művészetnek" tekintve elfogadta a „természetes asztrológiai vélekedéseket", amelyekhez megfigyelé-

[49] A magyar naptárakban ez a terminus honosodott meg, címlapjukon a „történendő dolgok" kifejezéssel jelezték, hogy ilyen fajta jóslatokat is tartalmaz a naptár; pl. RMNy 1129.

sekkel, tapasztalati úton lehet eljutni. Ezek: az időjárás megfigyeléséből adódó következtetések; földművesek, orvosok tapasztalatai a holdfázisok hatásáról, sőt a bolygókonstellációknak megmutatkozott hatásai és az asztrológusok sokféle tapasztalán nyugvó „születési horoszkópok".[50] Az égi művészetről kifejti: a bűnbeesés előtt a csillagok mozgása teljességgel ismert volt. Josephus Flavius szerint Ádám két kőtáblán hagyományozta az asztronómia és asztrológia tudását az utódokra. A pátriárkák ideje után Asszíriában, Káldeában, Fóníciában és Egyiptomban megőrzött tudást főleg görög tudósok fejlesztették ki, s ugyancsak ők (Proklosz, Ptolemaiosz), illetve középkori-újkori tudósok voltak a megújítói, megtisztítói (többek között Kopernikus, Reinhold, Tycho, Oríganus, Kepler és mások).[51]

Frölich két oldalról is meghúzza a határokat: a babonára, az „ördöngösségre" alapozott, nem természetes jóslás tiltott. A másik oldal, amelyről még nem ejtettünk szót, a természetfölötti jóslások, amelyeknek az eredete az isteni kinyilatkoztatás. Isten prófétáit közvetlenül a Szentlélek sugallta.[52] Keresztény asztrológus nem vizsgálhat meg akármilyen kérdést, például hogy Ádám bűnbeesése előre látható volt-e a csillagokból. Ezek az ember számára kifürkészhetetlen isteni dolgok.[53] (Frölich egyik prognosztikonában Jézus Krisztus horoszkópjának ismertetését is ígérte, de mégis jobbnak látta ettől a szándékától elállni).[54] A csillagok távoli hatásának érvényesüléséről az asztrológus pontos jóslatot, biztos és csalhatatlan magyarázatot nem tud adni: mind az időjárás, mind az emberi cselekedetek a csillagokból csak a tapasztalat mértékében jelezhetők előre. Frölich tisztában van az egzaktság hiányával az asztrológiában. Vallomásszerű mondatai erről az 1645. évi bártfai naptárában: „Elismerem, hogy az állandó mozgások törvényéből szemünk valamilyen ragyogó fényt kiragad, ahányszor csak az égitestek hathónapos időközönként szükségszerűen összetalálkoznak vagy egymással oppozícióban vannak; a Nap látványától pedig (mint az elmélet tanítja, de be is bizonyosodik) egy földi tájék hét hónapos perióduson belül kétszer is meg lehet fosztva. Elismerem azt is, hogy a priori okot és hatást egzaktan, mint a geometria, kimutatni nem tud. Ennélfogva tehát, mert ezek hiányoznak, két kritériumot követek állhatatosan: a műveltség és a valódi tapasztalás kritériumát, valamint Isten Igéjét. Sokáig figyelve a fogyatkozások idején történt eseményeket, bárhol is következett be, bármelyik csillag és bolygó közelében, rögtön észre lehet venni az egymással megegyező dolgokat, azaz a népeket fenyegető csapásokat."[55]

A késmárki tudós nem ért egyet azokkal, akik túlzottan hisznek az asztrológiában, és a közeli okokat félretéve a távoli okokból, a csillagok hatásából a legapróbb részletekig mennek. De nem tartozik azok közé sem, akik a csillagok távoli hatóerejét, befolyását is

[50] Erről a már idézett 1639-es boroszlói prognosztikonban, B4b.

[51] *Coelum anni ... 1642 ... sive Judicium astromanticum...* című nürnbergi naptárában, RMK III, 1598, C2b.

[52] Az 1644-es nürnbergi *Vierfachiges Prognosticon*ban, RMK III, 1625, A2a.

[53] *Fasti reformati, vulgo Kalendarium novum astronomico-ecclesiastico-historicum in annum ... 1645.* című bártfai naptárában, RMK II, 655, F3a.

[54] A már idézett 1635. évre szóló boroszlói prognosztikonban, A4a. – A horoszkóp szerzője Cardano volt, akinek asztrológiai művei pápai indexen szerepeltek. Vö. ZINNER, *i. m.*, 40.

[55] A bártfai 1645-ös naptárában, G4a.

tagadják, látva, hogy az asztrológusok sokszor tévednek, speciális dolgokban nem találnak.[56] „Astra inclinant, non necessitant." El kell tőlük a közeli ható okot venni, de a távolit meghagyni – ez Frölich véleménye az égitestek hatásáról. „Ilyen értelemben kell megtartani az asztrológia létezését és méltóságát ... Erről Krüger, Euchstadius, Crätschmerus mellett, akik erről az argumentumról prognosztikonjaikban írtak, érdemes olvasni a volt császári matematikus Keplerus német traktátusát: *Tertius interveniens, das ist: Warnung an etliche Theologos, Medicos und Philosophos, daß sie bey billicher Verwerfung der Sternkuckerischen Aberglauben nicht das Kind mit dem Bade außschütten, und hiemit ihrer Profession unwissend zuwiederhandeln...*"[57]

Frölich hazai latin nyelvű, Lőcsén, majd Bártfán megjelentetett naptársorozata az asztrológus történetíró műve. Korábban idézett prognosztikonkritikájának megfelelően nem törekedett bennük a csapások, háborús események megjóslására: de a csillagállásoknak és ezen szerencsétlen eseményeknek az összefüggését utólag behatóan vizsgálta. Az 1633. évre szóló *Ephemeris*ben például a nyári időjárás leírásánál a Saturnus és a Mars várható oppozíciójára hívta fel a figyelmet: ez a sok rosszal, különböző csapásokkal fenyegető csillagállás már 1515-ben, 1517-ben és 1545-ben is bekövetkezett. A Jupiter és a Mars konjunkciójára pedig, amelyről „celeberrimus ille astrologus Arabs Albohazen Haly" is írt asztrológiai művében,[58] szintén 16. századi példákat hozott. A csapásokat felsoroló kronológiával Frölich megerősíti az ártalmas aspektusokba, csillagállásokba vetett hitet. Nem véletlen, hogy az 1633. évi lőcsei *Ephemeris*ben többször hivatkozott a konjunkciók tanát kidolgozó arab asztrológusokra, Albohazen Haly mellett Albumasarra és Messahalahra, de más neves 16. századi asztrológusokra is, így Cyprianus Leovitiusra és Cardanóra.[59] A lőcsei naptársorozatnak ez a jellegzetessége, a bolygóállásokhoz kapcsolódó történeti áttekintések rövidített formában a boroszlói negyedrét prognosztikon részeivé is váltak. Az 1645. évi bártfai latin naptárában Frölich az asztrológus történetíró álláspontját is vázolta. Ha az asztrológus nem merül el teljesen az asztrológiai spekulációkban, hanem a politikát is tanulmányozza, nemcsak hazája történetíróit, hanem a többi ország íróit, politikusait is, s ezáltal az asztrológiai stúdiumot a politikával szorosan összekapcsolja, rátermettebb, ügyesebb lehet a közeljövő politikai eseményeinek magyarázatában. A nagy konjunkciókból, az üstökösökből és az új csillagokból az asztrológu-

[56] Ezek között a bírálók között sok teológus van, akik bibliai helyeket sorolnak fel a tiltásra. Frölich nem akar sem az egyik, sem a másik féllel vitába szállni, „Mert rút dolog perlekedni és a tudatlanoknak válaszolni bizonyos vélekedésekről, és nem a művünket, hanem sok viszályt létrehozni." – Az 1639-es, idézett boroszlói prognosztikonban, B4a.

[57] *Uo.*, B4b–E1a. – Kepler művét Frölich „a természeti titkok minden igaz kedvelőjének, a tudományra és igazságra szomjas olvasónak" ajánlotta mint olyan traktátust, „amelyet valóban érdemes olvasni." Kepler a traktátust az asztrológiát teljesen elutasító Philipp Fesel ellen írta 1610-ben. Fesel érveinek megcáfolása közben számos érdekes fizikai, asztronómiai, meteorológiai, filozófiai, matematikai és etikai gondolatát fejtette ki. Lásd Max CASPAR, *Johannes Kepler*, 3. Auflage, Stuttgart, 1948, 210–214.

[58] *De judiciis astrorum*, Basel, 1551. Vö. ZINNER, *i.m.*, 2007. tétel.

[59] Albumasar: *De Conj. magn. diff.* (Augsburg, 1489); Messahalah: *De ratione circuli et stellarum* (Basel, 1533); Leovitius: *De magnis superioribus planetarum coniunctionibus* (három kiadása is ismert: Lauingen, 1564; Wittenberg, 1586; Marburg, 1618). Vö. ZINNER, *i. m.*, 344, 1533, 2343, 3228, 4667. tétel.

sok valamely királyság vagy köztársaság változását, vészt hozó periódusait meg tudják jósolni, de csak általában véve.[60]

Végül még egy műre hívjuk fel a figyelmet, amely ékes bizonyítéka az asztrológia nagy fontosságának Frölich életművén belül: az 1632-re kinyomtatott *Anatome revolutiones mundanae* című csillagászati értekezésére. Az *Anatome* nemcsak a nagy jelentőségű és akkor még sokak által tagadott tételt, a Föld forgását magyarázza, hanem egy legalább olyan hosszú mundánasztrológiai értekezést is tartalmaz *Judicium de bellis sive speculum temporum*... címmel. Tudatosan eltért azonban Ptolemaiosz tanaitól, akinek mundánasztrológiája azon alapult, hogy egy-egy területen élő népességre alapvetően mely bolygók hatnak:[61] Frölich a precesszió mértékét alapul véve vizsgálta a világtörténelmet. A tavaszpont elmozdulását az ekliptikán már Hipparkhosz felfedezte a 2. században: ő az elmozdulás mértékét százévenként 1 foknak tartotta a zodiákus körön, háromezer évenként tehát egy csillagjegyet változott a tavaszpont helye az ekliptikán. Az emberiség történetének „nagy évét" pedig, a teljes kör befutását kb. 26000 évben állapította meg.[62] A *Bibliá*ra alapozott keresztény időszámítás, a teremtésnek hat évezredet sem kitevő ideje meg kellett hogy változtassa a precesszió mértékét. Frölich Christian Longomontanus koppenhágai matematikaprofesszor *Astronomia Danica*jára[63] és Elias Kretschmair boroszlói naptáríróra hivatkozva fejtette ki, hogy a világ teremtése óta a tavaszpont az égen minden 300. évben egy állatövi csillagképpel ment tovább, így 3600 év alatt tett meg már egy egész kört, revolutiót. Krisztus előtt 66-ban lépett át a tavaszpont újra a Kos csillagképbe, tehát ekkor kezdődött el egy új kör. Az emberiség történelmét ennek megfelelően Frölich 300 esztendős korszakonként mutatta be, minden korszakban más és más bolygó hatását feltételezve.[64]

Epilógus: Frölich meghiúsult erdélyi privilégiuma

Visszatérve a kiinduló helyzetre, Frölich 1630 nyarán tett erdélyi útjára, illetve a néhány hónap múlva, az 1631-re szóló szebeni naptárban megjelent gúnyversre: megállapíthatjuk, hogy a késmárki asztronómusnak nem volt szerencséje Erdélyben. 1630-as erdélyi útja során Frölich talán saját ötletből, talán a gyulafehérvári tudós környezet biztatására naptárprivilégiumot szerzett magának Erdélyben. A diploma tartalmát egy szebeni városi iratból ismerjük a következőképpen: „...Serenissima Sacri Romani imperii ac Transsylvaniae princeps Catharina nata Marchionissa Brandenburgica etc. ad Davidi Frölichii Astronomi Caesareopolitani humillimam instantiam quoddam diploma contulerit, ut nemini liceat Calendaria qualiacunque in lucem addere, nisi cui ipse

[60] RMK II, 655, G2b–G3a.
[61] PEUCKERT, *i. m.*, 267.
[62] HOUZEAU, *i. m.*, 363–364; PEUCKERT, *i. m.*, 244–247.
[63] *Dansk biografisk leksikon*, XIV, Kobenhavn, 1938, 445–448.
[64] RMNy 1549, E3b–F3b.

praetactus Fröhlichius hoc ipsum commisserit et contulerit."[65] A diploma tehát megelőző jellegű volt, az utánnyomásoktól védte Frölichet, és arról rendelkezett, hogy ne lehessen naptárait senkinek sem kiadni, csakis akkor, ha Frölich maga engedélyezi, illetve a kéziratot átengedi a kiadónak. Szinte biztosak lehetünk benne, hogy ez a Brandenburgi Katalin fejedelemasszonytól elnyert diploma lehetett a valóságos oka Marcus Pistorius részéről a Frölich-ellenes támadásnak, az idézett gúnyvers megjelentetésének, amit legfeljebb csak színezett, adatokkal támasztott alá a szerző kritikus hajlandóságának, azaz a naptárkiadás színvonalához való ragaszkodásának ismerete.

Az említett szebeni irat 1631. november 1-jén kelt, és csak első része hivatkozik a diplomára, a további tartalma már ezzel ellentétes. Gulyás Pál az irat lényegét így foglalta össze: „Pistorius 1631-ben a szebeni tanácstól engedélyt (indultum) kapott, mely ez a Brandenburgi Katalin által Fröhlich Dávid ismert német naptárkészítőnek kiadott kizárólagos privilégiumával *szemben* felhatalmazást nyer arra, hogy saját készítésű naptárait a vásárokon árusíthassa."[66] Gulyás interpretálása véleményünk szerint nem pontos: ennek oka, hogy az elfogult szebeni fél „csúsztatását" valóságnak veszi. David Frölich naptárprivilégiuma ugyanis nem lehetett *kizárólagos* Erdélyben,[67] amely *bármilyen* naptár kiadását megtiltotta volna az erdélyi nyomdavárosokban. Logikailag is kikövetkeztethető, hogy itt nem bármilyen naptár, hanem bármilyen Frölich-naptár utánnyomásának megtiltásáról lehetett szó. A szebeni irat feltehetően azért fogalmazott így, hogy ezzel is maga mellé állítsa az erdélyi törvényhatóságokat, akikhez kéréssel fordult. Azzal a kéréssel, hogy engedélyezzék a náluk tartandó vásárokon a jelen irat felmutatójának, Marcus Pistorius szebeni nyomdásznak, hogy saját, itt (tehát Szebenben) kibocsátott kalendáriumait minden akadály nélkül eladásra kitehesse. Fő érvük, hogy a szabad királyi városoknak szükségük van tipográfiákra, de a tipográfusok „eltartása" igen költséges, ha ezek semmiféle nyereségben nem bővelkednek. Ők viszont arra törekednek, hogy Frölich privilégiuma miatt ne növekedjék Erdélyben a kalendáriumok ára (jogszerű kiadásnak a szerzői honóráriumfizetés miatt óhatatlanul ez lett volna a következménye, szemben az „olcsóbb" utánnyomással). 1631-re Erdélyben más naptár is megjelent.[68] Emiatt felmerülhet az a kérdés is: miért kellett a szebeni tanácsnak, illetve a kérvényt benyújtó Pistoriusnak egyáltalán a Frölich-diplomára hivatkozni, külön felhívni rá a figyelmet, hacsak nem az ő naptárának utánnyomásáról van szó, tehát a diploma valóságos rendelkezésének a megszegéséről? Nincs nyoma, hogy az Avenarius, Herlicius stb. naptárait kiadó más nyomdászokat saját városuk ugyanígy pártfogolta volna, és kérte volna az akadálytalan erdélyi terjesztést egy mindent tiltó, kizárólagos Frölich-privilégiummal szemben! Ebből a Frölich-féle diploma ignorálására ösztönző szebeni iratból az is nyil-

[65] Friedrich TEUTSCH, *Die Hermannstädter Buchdrucker und Buchhändler*, Korrespondenzblatt, 1882, 65–66.

[66] GULYÁS Pál, *A könyv sorsa Magyarországon*, Bp., 1961, II, 14.

[67] Nincs is a korban példa arra, hogy valaki minden városban kiadandó naptárakról rendelkezzék – önálló törvényhatóságok mellett!

[68] Ezek közül a kolozsvári kiadású Herlicius-naptár maradt fenn, RMNy 1477. Brassóban 1632-re pedig Avenarius falinaptára jelent meg, RMNy 1490.

ványaló, hogy az 1632. évre is nyomtattak Szebenben naptárakat, nemcsak a már említett 1631. és 1633. évre.[69]

A szebeni eset is azt mutatja, hogy Frölich privilégiumszerzése fölülről indított akció lehetett, amelyet nem támasztott alá valamelyik város tipográfusával való megállapodás. Ebben az esetben az erdélyi trónváltozás sem lehetett közömbös Frölich számára. Brandenburgi Katalin már ismerte Frölich nevét, aki még wittenbergi diákként neki ajánlotta 1628. évi boroszlói naptárát,[70] s nem kizárt, hogy Frölich erdélyi útja során személyesen is találkozott vele. Az új erdélyi fejedelemhez, I. Rákóczi Györgyhöz még nem lehetett semmilyen kapcsolata. Csak később tudta a figyelmét felkelteni az 1635. évre szóló lőcsei latin naptárral, amelyet neki ajánlott és mind tőle, mind Felső-Magyarországon élő rokonától, Rákóczi Pál országbírótól bőséges jutalmat kapott.[71]

A késmárki tudós nagy munkával és utánjárással érte el, hogy Lőcsén megjelent latin, majd magyar, német és cseh kis alakú naptárainak, majd bártfai nagy és kis naptárainak pártfogókat tudott szerezni. Ezeknek a városoknak a nyomdászaival, később a trencséni és a váradi tipográfussal is ő maga állt kapcsolatban. A nagy távolság[72] és további (általunk még nem ismert) lehetséges okok miatt is meghiúsult azonban a közvetlen kapcsolat az erdélyi nyomdákkal. Természetesen Erdély területén is nagyon hamar megjelentek kis alakú naptárai: Szebenben 1633, Kolozsvárott 1634, Gyulafehérvárott 1635[73] az a három időpont, amely évre már biztosan jelent meg e városokban Frölich-naptár. Ezek azonban utánnyomások voltak, nem ő adta a kéziratot a tipográfusoknak. Ezt onnan is megítélhetjük, hogy maga a kolozsvári, szebeni, gyulafehérvári nyomdász fordult benne ajánlással a magas pártfogókhoz, és nem a szerző. (Olykor még a prognosztikonnak is más volt a szerzője: az 1635-re kiadott kolozsvári naptár például Lemki Gergelyt, az 1646-ra szóló pedig Árkosi Benedek nevét tüntette fel Frölich neve mellett.[74]) Durva utánnyomást jelez ezek közül az első, az 1633. évre szóló szebeni német naptár. Ez tünteti fel szebeni naptáron először Frölich nevét: *Davidis Froelichii Almanach übers 1633. Jahr, berichtet auffn Zipß vnd Ober-Vngern...*[75] Szepességre és Felső-Magyarországra „alkalmaztatott" naptár ekkor egyedül Lőcsén jelent meg, az ez évi szebeni naptár tehát

[69] Megerősíti az RMNy feltételezését, lásd RMNy 1516, 1517.

[70] *Der newe vnd alte Schreib Calender ... auff das Jahr ... 1628*, RMK III, 1420, A1b.

[71] PAVERCSIK, *i. m.*, 431. Itt jegyezzük meg, hogy Frölich tájékozott volt az újabb erdélyi eseményekről is, amit az 1636-ra szóló boroszlói prognosztikon egy megjegyzése is igazol (A1b): a prognosztikonban a felsőség elleni lázadásról ír, mint amilyet már újabban Erdélyben is szőttek. Nyilván a Rákóczihoz hűtlenné vált és ezért fej- és jószágvesztésre ítélt Zólyomi Dávidra és Székely Mózesre utalt.

[72] Krakkó vagy Boroszló közelebb volt Késmárkhoz, mint a legtöbb erdélyi város: Krakkó 13 mérföldre, Boroszló Ratiboron keresztül 25, Liptón, valamint Oppelnen és Neissenen keresztül 45–53 mérföldre volt Késmárktól, míg Brassó 70,5 mérföldre, Szeben 59,5, Gyulafehérvár 52,5, Kolozsvár 45,5 mérföldre. Frölich *Bibliotheca seu Cynosura peregrinantium* című művének adatai, RMK III, 1628, pars 1, liber 4, 27, 28, 30.

[73] RMNy 1554, 1568, 1582.

[74] RMNy 1589, Sztripszky I, 1978/185.

[75] RMNy 1554.

bizonyosan a lőcsei 1633-asnak utánnyomása, mégpedig az árulkodó cím megváltoztatása nélkül.[76]

Frölich erdélyi kapcsolatainak alakulásában van még bőven kutatni való kérdés, de úgy tűnik, hogy az erdélyi naptárprivilégium meghiúsulásában „kitüntetett" szerepe volt Marcus Pistorius szebeni nyomdásznak. Mert: 1630 őszén gúnyverset közölt Frölichről az 1631-es, „braszlai kalendáriumból magyarrá fordittatott" szebeni naptárban; sőt még az is lehetséges, hogy az anonim munka szerzője Frölich volt.[77] És mert 1631 őszén a szebeni magisztrátuson keresztül megnyerte más törvényhatóságok támogatását ahhoz, hogy Frölich privilégiuma valóban névleges legyen, mint olyan rendelkezés, amely a helyi érdekekkel összeütközésben áll. 1633-ban pedig, másokat megelőzve, már nyíltan utánnyomta Frölich naptárát. Az előző évi engedély birtokában, bevezetett gyakorlat alapján Pistorius úgy érezhette, hogy bármilyen naptár utánnyomását megengedheti magának, akár még Frölichét is. Szebenben már előre megvolt a jogi állásfoglalás egy esetleges szerzői panasszal szemben, és nem kétséges, hogy más városok is, tipográfiájukat buzgón támogatva, követték volna a példát.

Lehetséges, hogy az a vers, amelyet 1631-ben Johann Serpilius késmárki evangélikus lelkész, Frölich jó barátja írt az *Anatome revolutiones mundanae* elé ajánlásképpen, Pistorius gúnyversére is vonatkozik. Az ajánlóvers utolsó négy sora ugyanis így szól:

Nec tibi praeripiet Famam, scelus Aemuli iniqui,
Qui, furto et chartae scommatae, acerbus erat.
Sed Tu, Pannoniis Transylvanisque Dynastis
Carus, cum Famae et praemij honore, clues.[78]

(Nem fogja meghiúsítani hírneved a rosszindulatú vetélytárs álnoksága, aki ravaszsággal/lopással és gúnyirattal is bántott. De Neked, Pannónia és Erdély uralkodóinak kedves, jó híred van és jutalommal tisztelnek meg téged.)

Maga Frölich a *Medulla geographiae practicae* hasábjain fogalmazta meg elítélő véleményét a szebeni nyomdászról: „Cibinium. ... Typographiam hujus civitatis superioribus annis turpiter prostituit alastor Marcus Pistorius injuriosus, quandoque chartas impune in ea imprimendo." (Ennek a városnak a nyomdáját az elmúlt években a pokolfajzat Marcus Pistorius csúnyán „prostituálta", amikor ott könyveket büntetés nélkül lenyomtatott.)[79]

[76] Lehetséges, hogy amikor Frölich már a lőcsei kis naptárak címlapján is Magyarországot és Erdélyt együttesen feltüntetti (1635-től már biztosan, lásd RMNy 1596), tudomásul vette az erdélyi utánnyomások tényét.

[77] Valentin Hancke utolsó kis naptárát 1629-ből ismerjük (ezt megerősíti a debreceni naptársorozat is, lásd RMNy 1405). Utána Boroszlóban már csak Frölich adott ki olyan kis alakú naptárt, amely a fordítás alapjául szolgálhatott. A negyedrét alakú boroszlói naptárak, köztük Fröliché is hosszú szövegük, eltérő jellegük miatt erre kevésbé voltak alkalmasak. Vö. ZINNER 5133a tétel (Hanke), a többi naptárszerzőről: *uo.*, 403–404.

[78] RMNy 1549, címlap verzó, azaz a [D4b] levél.

[79] RMK II, 536, 372. l. – A mondat kis változtatással bekerült a *Bibliotheca seu Cynosura peregrinantium*ba, ahonnan Gulyás Pál idézte: „In typographia hujus Civitatis quandoque famosa chartae conniventia

Ilona Pavercsik

„...AN SOLCHEN FRESENTLICHEN SPECIALISCHEN VORSAGUNGEN EINEN HÖCHSTEN GREUEL TRAGE" (David Frölichs Prognostikonkritik)

Der bekannte Geograph, Astronom, „kaiserlich und königlicher Mathematiker" David Frölich war in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts der bedeutendste Kalenderverfasser in Ungarn. Im Zusammenhang mit einem Spottvers, der ihn wegen seinem kritischen Verhalten tadelte, hat die Autorin Frölichs manchmal sehr kritische, manchmal ironische Äusserungen über astrologische Vorsagungen gesammelt. Im Hintergrund zeichnen sich persöhnliche Erfahrungen des Wissenschaftlers von Unwissenheit und Aberglauben der Leser ab, und im konkreten Fall Meinungsunterschiede zwischen ihm und seinem Breslauer Verleger sowie ein heftiger Konflikt mit dem Hermannstädter Buchdrucker um das erworbene Kalenderprivileg in Siebenbürgen. Frölich berief sich gern auf solche Autoritäten wie Origanus, Ursinus, Krüger, Kepler usw., als er seine Leser in den Breslauer, Nürnberger und in Ungarn gedruckter Kalendern über abergläubische und unchristliche Eigenart der Tagewählerei oder Kriegsprophezeiungen belehrte. Er lehnte den „heidnischen blinden Glauben" in Sternen ab, konnte aber die Astrologie als „Wissenschaft" nicht in Zweifel ziehen.

Magistrati per aleatorem quendam Lintziensem imprimuntur." – Az ő, véleményünk szerint téves fordítása: „E város nyomdájában, mely egykoron híres volt, a városi hatóság támogatásával egy linzi származású kalandor kártyákat nyomtat." GULYÁS, *i. m.*, II, 15.